

**BREVE CARACTERIZACIÓN DAS FALAS
(FUNDAMENTALMENTE GALEGAS) DO VAL DO RÍO DAS
ELLAS**

XOSÉ HENRIQUE COSTAS GONZÁLEZ

Universidade de Vigo

Nun artigo que publicamos no último número de *A Trabe de Ouro*¹ describiamos, moi resumidamente, a situación sociolingüística actual das falas de Valverde do Fresno (valverdeiro), As Ellas (lagarteiro) e San Martín de Trevello (mañego), no extremo noroccidental de Cáceres e raiano con Portugal polo leste e Salamanca polo norte, e indicabamos tamén as hipóteses que explican a presenza, neste val tan afastado de Galicia, dun enclave de cinco mil falantes dunha variedade lingüística derivada do primitivo galego medieval.

Esta variedade procede da lingua levada polos colonos galegos que foron implantados polo rei Alfonso IX de León e Galicia nunha ampla zona do que hoxe é o oeste e sur de Salamanca, norte de Cáceres e franxa leste da Beira lusitana (Sabugal e Ribacoa), como é doadamente demostrable pola documentación conservada e pola microtoponimia das áreas devanditas. A fala foi varrida polo empuxe hexemónico das tradicionais linguas oficiais dos estados portugués e español (neste caso portugués beirao e castelán aleonesado), e só se mantivo neste enclave do val do río Ellas por razóns de illamento e abandono seculares.

Despois de setecentos anos de separación da matriz, de imposición cultural e lingüística castelá e de interrelacións e interferencias con outros núcleos repoboadores de ascendencia astur-leonesa, esta fala presenta, á par de moitas semellanzas, bastantes diferencias coa maior parte das falas galegas actuais (e máis diverxencias aínda coas falas portuguesas veciñas), de maneira que, sendo evidente e innegable a orixe galega, é tamén constatable o afastamento nalgúns aspectos

---

¹ Costas, X.H. (1992): "Notas sociolingüísticas sobre os falares "galegos" da Ribeira Trevellana (Cáceres)", *A Trabe de Ouro*, 11.

lingüísticos, ben sexa por evolución propia debido ó illamento, ben tamén por contacto con falas veciñas de orixe leonesa e/ou imposición do castelán.

Diciamos que estas falas supoñen -na nosa opinión- unha maqueta de moitos fenómenos fonéticos, morfolóxicos e léxicos que se dan a maior ou menor escala por todo o noso territorio lingüístico, e, máis concretamente, as semellanzas e paralelismos son ben evidentes coas falas galegas bercianas, zamoranas e do leste de Ourense, como se poderá comprobar nas páxinas que veñen a seguir.

Hai fenómenos ou trazos lingüísticos que imos simplemente enumerar, sen nos deter en explicacións redundantes; noutros, pola contra, deberemos reparar sequera algúns parágrafos porque merecen comentario. Non pretendemos en momento ningún ser exhaustivos, senón simplemente descritivos e amosa-las principais peculiaridades dunha fala nosa coa que perdémo-lo contacto hai centos de anos. Velaquí algunhas delas:

1. Non ditongación de $\acute{E}$, $\acute{O}$

Este primeiro fenómeno introduce estas falas na familia do galego e do portugués e afástaas dos dominios lingüísticos castelán e leonés.

E: *sempres, quero, dentes, pé, ten, herba, xenro, inverno, aberto, egua, ben, morcela, tempo, castelo...*

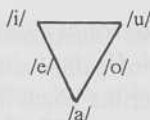
O: *fogo, forte, morto, roa (roda), xoves, corpo, ovo, bo, corpo, sogro, ponte, logo, xogo, volta, ollo, home...*

2. Inexistencia de oposición ϵ/e , υ/o

Agora ben, debemos ter en conta unha gran diferenza con respecto ás falas da nosa familia, e é que nestas non existen os fonemas / ϵ /, / υ /, por moito que poidamos rexistrar realizacións abertas moi esporadicamente:

[υ su] ~ [$\acute{\upsilon}$ su] (óso), [roa] ~ [r $\acute{o}$ a], [kes] ~ [k $\acute{e}$ s] (queres)

Xa que logo, o sistema vocálico tónico presenta nestas falas o seguinte triángulo:

podendo aparecer de maneira irregular e escasa os alófonos [ɛ] e [ɔ].

Temos anotado un único caso de metafonía: [ʔuɣu], alternando mesmo coa realización [ʔoɣu]; é un caso illado, xa que en posición tónica é norma a conservación dos ó, é, inalterados.

Se en posición tónica non hai practicamente realizacións abertas, en posición átona, e con vocalismo aínda máis inestable se cabe cdo do galego, é materialmente imposible que teñan lugar. Outramente en posición átona final só existen tres fonemas /i/, /a/, /u/; mentres que en posición átona medial existen o fonema /a/ xunto cos arquifonemas velar <u/o> e palatal <i/e>. É dicir, en posición átona existe unha tendencia clara á pronuncia do e e do o como [i] e [u], tendencia que é sistemática en posición átona final:

[u'Belu], [kus'tela], [kunu'θeran], [ʔomi], [ʔoku θe 'lumi] (vagalume).

Ten moita utilidade a harmonización da vocal pretónica coa tónica, cando esta é i:

[fur'miɣa], [ku'θina ~ kuθina], [pi'reira], [θir'ðejra] [bi'θinu ~ bi'dinu]

Prodúcese, en xeral, unha vacilación de vocalismo átono: [ʃa'riŋga], bi'ðeru], [bi'tɔrnu].

3. Inexistencia de fonemas vocálicos nasais

Contrariamente ó escrito por Leite², moitos outros autores (Onis, Viudas Camarasa, Azevedo Maia, etc.³) negaron a existencia de vocais e ditongos nasais nestas falas. Nós non achamos nasalidade por

² Leite de Vasconcelos, J. (1927): "Linguagem de San Martín de Trevejo (Cáceres-Espanha)", en *Revista Lusitana*, XXVI, 249. Idem, (1933): "Português dialectal na Regiao de Xalma (Espanha)", en *Revista Lusitana*, XXXI, pp. 168, 169, 176, 177, 183, 184 e 188.

³ Onis, F. de (1930): "Notas sobre el dialecto de S. Martín de Trevejo", en *Todd Memorial Volumes. Philological Studies II*, New York, 1930, pp. 67-70.

Viudas Camarasa, A. (1987): "Un habla de transición: El dialecto de San Martín de Trevejo", en *Lletres Asturianas*, 4, Uvieu, p. 56.

Maia, C. de Azevedo (1977): *Os falares fronteiriços do concelho de Sabugal e da vizinha regiao de Xalma e Alamedilla*. Suplemento IV da *Revista de Filologia Portuguesa*, Coimbra, p. 549 ("...contrariamente ao que afirmava Leite de Vasconcelos (...) nao há, em Xalma, vogais nasais puras como em português...").

ningures, agás nas realizacións foneticamente condicionadas igual ca no galego e noutras linguas (entre dúas nasais, ante nasal velar, etc.).

Así, o que Leite transcribía como *ũa, nõ, chegã*, non é nin máis nin menos que a nosa nasal velar de [ʷĩã], [nõ̃], [tʰeɣã̃].

4. Os ditongos EI, OI

Coincidindo cos resultados do galego, do portugués e de parte do bable, esta fala tamén se caracteriza pola presenza nela de abundantes ditongos decrecentes, pero, só en poucos casos imos topa-la semivocal velar *w* como elemento do ditongo, xa que nestas falas

EU > EI (~ E)
OU > OI (~ O)

Este proceso é semellante ó ocorrido no sur do bable central e no centro-sur portugués, posto que este fenómeno OU > OI ocorre sempre en zonas raianas coa monotongación.

"La evolución OU > OI no es más que el medio de que se vale el hablante para, diferenciando del modo más neto los puntos de articulación de los dos elementos del diptongo OU, impedir o, al menos, dilatar en el tiempo la asimilación OU > O, que privaría al sistema lingüístico de un elemento fonético útil".⁴

Existe entre *o* e *u* unha máis pequena diferenza de abertura ca entre *e* e *i*, aínda que o ángulo maxilar sexa o mesmo nos dous casos; é dicir, o paso de OU a OI prodúcese preventivamente para evitar, no posible, a monotongación, ó varia-la semivocal do ditongo de velar a palatal. Pero ¿como explica-la evolución EU > EI? ¿Por analogía co proceso anterior? ¿Porque quedarían moi poucos casos de ditongo EU (*eu, meu, teu, seu*, SNP da P3 dos IP das C-II en *-eu*) no sistema?

O certo é que á par de palabras como *cerdeira, coeiro* (coador), *peito, xaneiro, regueira*,... temos *ei, mei, tei, sei*, el *coñecei*, el *comei*, el *metei*,... etc., evolución insólita e propia destas tres falas. Así mesmo, temos exemplos de monotongación na P1 do indicativo de haber: *ei he*, e, consecuentemente, nas P1 de tódolos futuros: *ei subiré, ei cairé, ei chegaré*...; temos tamén rexistrada monotongación en formas como *piririña, figuriña* (pereichiña, figueiriña).

Co ditongo OI acharemos formas que nos recordan moito ó portugués: *loiza, toiro, roipa, coisa, roibar, azoitar, toiciño, choirizo, oitro, soito, foice, dois, oivir*... e outras que para nada se dan no país irmán, por exemplo *poico* que é sempre *pouco* en todo Portugal. Este

⁴ Granda, G. de (1960): "Los diptongos decrecientes en el dominio románico leonés", *Trabajos sobre el dominio románico leonés*, II, Gredos, Madrid, p. 123.

ditongo monotongou nuns casos moi especiais: nas P3 dos IP da CI: *chegó, cantó, levó, estoxó, axuó...*; nas P1 dos presentes: *ei dó, ei estó, ei só*; nalgúns radicais irregulares: *trux-* e *hub-*; e na conxunción disxuntiva *o* (galego e portugués *ou*).

No dominio galego témo-la alternancia OU-OI en falas zamoranas (*dois-dous, depois-despous, noite-noute*, etc.), e algún caso illado no Barbanza (*oitro*) e Val Miñor (*dois*), segundo os datos de F. Fernández Rei⁵. Por outra banda, no suroeste galego, nuns casos moi especiais, vai aparece-lo ditongo OU onde o esperado sería OI (*couro, ancaradouro, delourar, vasoura...*), coincidindo neste punto con falas miñotas portuguesas.

Non imos ver aquí tódalas orixes destes ditongos, simplemente imos referirnos a aquelas que non ofrezan dubida en canto á adscripción destas falas á familia románica galega.

4.1. Evolución dos grupos latinos -KT-: *feito, leite, leituga, dereito, teito, peito...*; **-LT-:** *soito...*; **-LK-:** *foice, coice...* Evolución coincidente co galego, agás na xa comentada do ditongo OU > OI.

4.2. Evolución dos grupos latinos -ULT-: *muto, escutar, cutelo...*; **-UCT-:** *truta, luta...*; **-OCT-:** *noite, oito...*; **-ORI-:** *coiro*. Evolución coincidente con falas galegas do cuarto oriental de Ourense, falas zamoranas e falas dos Ancares leoneses. Fernández Rei di, falando destas áreas galegas, que

"As formas *muto, escutar* probablemente son redución de **mouto, *escoutar*, cun ditongo que debeu propagarse ós *noute, louta* (...), que esporadicamente se rexistran nestas falas orientais."

5. Terminacións -EO, -EA

As falas que nos atinxen presentan a terminación *-eo, -ea*, e non coa introdución do *i* antihiático *-eio, -eia*, que ten lugar en portugués: *centeo, cheo, allea, idea, aldea*, etc., aproximándose desta maneira ás solucións da maioría dos falares galegos.

⁵ Fernández Rei, F. (1990): *Dialectoxía da Lingua Galega*, Xerais, Vigo, p. 51.

6. Ausencia do fonema labiodental sonoro /v/

Non existe nestas falas o fonema fricativo labiodental sonoro /v/, ó igual que ocorre en tódalas falas galegas e, cada vez menos, do norte de Portugal. Curiosamente, as falas portuguesas veciñas ó val do Ellas distinguen perfectamente /v/ de /b/.

7. Mantemento do F- latino

Unicamente o castelán, aranés, gascón e bable oriental perderon este fonema en posición inicial; as falas do Ellas, en tanto que de orixe galega, manteñen este F- a pesar de estaren totalmente rodeadas en territorio español por falas salmantinas e cacereñas que pronuncian á aspiración previa á desaparición total ([^hweɣo] [^humo], [ha'rina]). Así, os valegos din: *fío, fígao, fel, ferro, feder, ferir, fome, fariña, fer, ficer, forno, formiga, fumo, fogo, folgazán...* Só nun préstamo ([^xenu] < FENU) teñen esa aspiración do castelán antigo e dialectal.

8. Evolución de PL-, FL-, KL- > CH /tʃ/

Ó igual que ocorreu coas falas galegas e portuguesas, as falas dos tres lugares, mellor dito, a lingua do val do Ellas sufriu a evolución destes grupos latinos cara á africada palatal xorda /tʃ/: *chave, chocallo, chama, cheirar, chorume, Os Chás* (Top.), *chover, cheo, chegar, chorar...*

As falas portuguesas veciñas posúen a pronuncia normal do portugués actual fricativa palatal xorda, e así, mentres os valegos pronuncian [tsu'βel] ou [tʃaβi], os veciños lusitanos din [ʃu'ver] e [ʃava].

9. Caída do -L- intervocálico

Na lingua do val do Ellas o -L- latino desaparece, atopando daquela formas tan normais (ou tan arcaicas) coma: *mú-múa* (hoxe mulo-mula en galego), *quente, tea, feito, muíño-muño, doer, pao, ceo, mao-má* (hoxe malo-mala en galego), *moer, soer, ser* (saír)...

Verbo deste fenómeno específico do galego-portugués, hai dous puntos que nos interesa sobrancear nestas falas:

9.1. Crase do hiato -OA (< -OLA) > -O: este trazo lingüístico é normal en portugués e nalgunhas falas suroccidentais galegas, onde

se opera, por exemplo, a evolución: AVOLA > avoa > avó. Nestas falas atopamos formas como *mó* (< MOLA) ou *folló* (< FOLIOLA), coas pronuncias [ˈmo] ~ [ˈmɔ], [fuˈλo] ~ [foˈλo] ~ [fuˈλɔ] por orde de frecuencia de aparición.

O insólito é que no lagarteiro de As Ellas pode mesmo darse a crase do hiato procedente da caída do -N-, por exemplo: BONA > boa > *bo*; así, escoitamos "bos noites", "bo dagala" ("boa rapaza").

9.2. Plurais das palabras rematadas en -L-: realízanos exactamente igual a como se fai no galego estándar, é dicir, nas palabras polisílabas agudas achamos: *animais, feitosais, portais, papeis, cordeis, candís, españois, farois, azuis ~ aduis*, etc. En canto ós monosílabos o -L- mantívose ou ben refíxose sobre o singular: *males, meles, soles...*; debemos sinalar, non obstante, que nun texto valverdeiro de primeiros de século rexistrámo-la forma *cuais*. As palabras graves manteñen o -L-: *fáciles, túneles...* etc.

10. Caída do -N- intervocálico

Tamén nas falas do Ellas desaparece o -N- latino, nuns casos deixando rastros en forma de nasal e nos máis desaparecendo totalmente: *coello, migrás* (granadas), *cear, atró* (trono), *bo, vir, ter, persoa, moea* (moeda), *udia* (ducía)...

Vaiamos a algúns casos especiais en que esta caída tivo repercusións obviamente sobranceiras para a identificación destas falas:

10.1. Resultados de UNAM: É en todo o val *unha* [ũ̃ɲa], coma no galego común, mesmo nos seus compostos *algunha* e *niñunha*. Atopamos tamén, coma en falas galegas, o masculino plural *unhos* á par de *uns*, en valverdeiro, e *us*, en mañego e lagarteiro. Sorprende topar unha forma como *lunha*, ó lado do maioritario castelanismo *luna*.

O fonema nasal velar /ŋ/ característico e senlleiro do galego é común aquí e a realización velar dáse nos mesmos casos ca en Galicia, mesmo en final de palabra:

[uŋ aˈβjoŋ aˈθul], [ˈbiɲaŋ nũ̃ ˈawði ˈkwatru]

Falándonos da realización velar, onde a podemos atopar coexistindo coa alveolar é nas contraccións das contraccións EN e CON máis artigo O(S), A(S):

[ˈfoi eŋ u ˈβal] ~ [ˈfoj en u ˈβal] ~ [ˈfoj nu ˈβal]
[ˈbiɲa kuŋ u aˈmiɲu] ~ [ˈbiɲa kun u aˈmiɲu] ~ [ˈbiɲa ku aˈmiɲu]

10.2. Plural das palabras agudas rematadas en -N: existen no val as solucións que se dan no galego central e no occidental, é dicir:

- a) -NS valverdeiro: *canciões, ladrõns, folgazãns, razõns...*
- b) -S mañego-lagarteiro: *canciós, lairós _ ladrós, folgazás, radós...*

10.3. Resultados das terminacións latinas $\bar{A}N\check{U}M$, $\bar{A}N\check{A}M$, $\bar{A}N\bar{O}S$, $\bar{A}N\bar{A}S$: No singular achamos en todo o val a solución do galego occidental con remate en -N:

Verán, miñán, manzán, ventán, ran, lan, man, serán...

Como no singular rematan en -N, o plural farano seguindo o exposto no punto anterior, é dicir:

- a) -NS valverdeiro: *veráns, miñáns, ventáns, mans, lans, rans...*
- b) -S mañego-lagarteiro: *verás, miñás, ventás, más, lás, ras...*

Resumindo: neste aspecto o valverdeiro coincide plenamente co galego occidental, mentres que o lagarteiro e o mañego o fan coa área de transición centro-occidental da Terra de Ordes.

10.4. Resultados das terminacións latinas $\bar{I}N\check{U}M$, $\bar{I}N\check{A}M$, $\bar{I}N\bar{O}S$, $\bar{I}N\bar{A}S$: a solución común a todo o val é a do galego común central e occidental:

viciño(s), viciña(s) en valverdeiro
vidiño(s), vidiña(s) en lagarteiro e mañego

Cómpre destacar tamén a presenza, como sufixo, da terminación *-ino(s)*, *-ina(s)*, nalgunhas palabras -moi poucas- como *pequenina*, *poiquinino*, etc.; supomos que isto pode deberse a influxo lusitano ou, máis probablemente, a contacto con poboacións veciñas de ascendencia astur-leonesa que teñen ese sufixo como normal á parte doutras características típicas do bable central ("*les uves*", etc.).

10.5. As palabras que proceden da terminación -MINE(M) non consevan a nasalidade final: *nome, home, lume, enxame*, etc.

11. Resultados de L-, N-, -LL-, -NN-, -MN- e -MB-

Son os mesmos que teñen lugar en galego e portugués: L- e N- non palatalizaron coma no astur-leonés, e así temos *narí, leite, levar, lamber, lundria* (lontra)...; -NN- e -LL- simplificáronse en -n- e -l-: *ano, ensinar, pano, cabana, pequeno, Vilamel* (top.), *galo, aquela, martelo*,

morcela, colo, estrela, castelo, eles, cabalo, grilo, costela...; -MB- mantívose: *lombo, lamber, camba...* (pero *tamén*, coma no galego).

As excepcións a estas solucións debemos consideralas normalmente como leonesismos (*o llares* -a gramalleira-, a *fembra, fambrento, brimbe* -o vime-...) ou evidentes castelanismos (*paloma, calle, castellán*, etc.).

12. Resultados de -LY-, -K'L-, -G'L-

Idénticos ós do galego e portugués actuais: *palla, ollo, vello, tella, abella, rella, coello, agulla, muller, fillo, espello, orella, carballo, gallo*; as excepcións, coma sempre, son leonesismos ou castelanismos (*añojo*).

13. Mantemento dos grupos CUA-, GUA-

As falas que nos atinxen manteñen a semivocal *wau* (< QUA-, GUA-) consonte os resultados de boa parte de Galicia (todo o galego oriental, case toda Ourense e falaremos miñotos pontevedreses): *cuatro, cuando, guardar, cuarenta, cual, cuase...*

No lagarteiro das Ellas rexístrase, a carón de *quando*, a forma *condo*, semellante á existente no galego de entre Eo e Navia, e en valverdeiro temos gravado *cadril* nun falante de idade. Non queremos con isto presupoir nada, pero non fariamos ben minimizando estes últimos datos.

14. Perda do -d- (< -D-, -T-)

Esta característica relaciona estas falas co castelán coloquial e, sobre todo, co castelán falado no centro-sur da península, pero non só, xa que tamén o bable central coñece este fenómeno e, a nivel vulgar, outras linguas padecen o relaxamento do -d- intervocálico ata a súa total desaparición. Vexamos algúns exemplos:

maeira ~ meira, toa, meio, via, quear, piir, axuar, roa, prao, chegao, chegá, durmío, collía, patá, ná, paré, sábao, meico, moea, boiga (bodega), coeira ~ coeira (coadeira)...

A perda pode mesmo afectar ó *d-* que, por fonética sintáctica, desaparecen nalgúns casos, de xeito que hoxe atopamos *eitar, iñeiro, udia* (ducía), *ider ~ idir* (dicir)... en calquera contexto fonético.

De tódolos xeitos hai tres casos de perda do *-d-* que teñen o seu paralelismo nalgunhas falas galegas, sobre todo orientais:

- a) *-TATE* > *-dai* ~ *-ai*: *realidai* ~ *realidai*, *verdai*, *bondai*, *velocidai* ~ *velociadai*, *cidai* ~ *ciadai*... (como sucedeu nas falas galegas de Zamora), cos plurais en *verdaís*, *bondaís*, *realidaís*, etc.
- b) *-TIS* > *-is* (P5 de tódolos tempos agás o perfecto): *chegais*, *chegareis*, *chegabais*, *feis* ~ *ficéis* (facedes), *durmís*, *servís*, *servíais*... Isto mesmo ocorreu no oriente galego e nas falas portuguesas.
- c) *-TE* > *i* (nas P5 do imperativo): *conservei* ~ *conservai*, *leveí* ~ *levai*, *comei*, *durmí*, *regalei* ~ *regalai*... Sucede aproximadamente nos mesmos lugares do caso anterior e tamén en falas centrais e occidentais galegas.

Así e todo, hai algúns exemplos, escasos, de mantemento do *-d-*, principalmente cando vai precedido de semivocal iode: *soide* (saúde, ¿por evolución [sa'ude] > [sawdi] > [sowdi] > [sojdi]?).

15. Neutralización /R/ e /l/ en posición implosiva

Este fenómeno dáse con moita frecuencia en falas castelás do centro-sur, aínda que podemos dar conta dalgúns exemplos en portugués, galego e bable, porque non é nada difícil a confusión de líquidas en posición implosiva.

O normal é que en posición implosiva final a única realización rexistrada sexa [l]:

kantal, *apañal*, *feol* (fedor), *calol*, *eital*, *lugarl*, *señol*...

En posición implosiva interior de palabra existe un troco absoluto de realizacións [r] ~ [l]:

colpo, *vorta*, *helba*, *balba*, *carzóns*, *farta*, *arto*, *confolme*...

Hai formas xa lexicalizadas coa alteración *-r* por *-l* e viceversa, e outras aínda con realización cambiante segundo o falante: teñamos en conta que a falta dunha lingua escrita propicia a aparición de pronunciacións do máis variado.

Tamén alternan as realizacións devanditas nos grupos consonánticos que forman /p, k, f, b, g/ como primeiros elementos: *pr* ~ *pl*, *kr* ~ *kl*, *fr* ~ *fl*, *br* ~ *bl*, *gr* ~ *gl*; adoita isto ocorrer nas palabras cultas, xa que as patrimoniais están lexicalizadas con forma única: *praza*, *frol*, *branco*, *groso*, *cravo*...; de tódolos xeitos non hai unha norma fixa.

16. Resultados de -TR-, -DR-

No mañego vocalizouse en iode o primeiro elemento, o dental, do grupo consonántico, e así, en mañego, a fala máis arcaizante das tres, viven palabras como:

lairón, poirir, maire, paire, lairillo, peira, peiro, heira, pairiño

Non esquezamos que as actuais formas galegas e portuguesas: *pai, mãe, mai ~ nai, cadeira*, etc., sufriron un proceso semellante, igual que a palabra galega *peirao* se non é un provenzalismo; en mañego dise que un camiño está "empeirao" se ten o chan cuberto de laxas ou lousas ou "peiras".

17. As sibilantes

De acordo coa clasificación establecida por Manuel González⁶ existen neste val dous subsistemas sibilantes perfectamente diferenciados:

a) Valverdeiro: /ʃ/ - /s/ - /θ/, que coincide case totalmente co do galego común non seseante.

b) Mañego-lagarteiro: /ʃ/, /s̃/-/z̃/, /θ/ e /d/ (< /s/-/z/), que vén coincidir aproximadamente co sistema arcaico de sibilantes, aínda conservado, en boa parte, en tres concellos limegos e un das Portelas no ámbito lingüístico galego.

Isto pode ser válido en teoría, pero na práctica veremos como a penas ten rendemento a oposición fonolóxica entre xordas e sonoras no sistema mañego-lagarteiro, agás no terceiro par (/θ/ e /d/) onde non podemos falar xa propiamente dunha parella sibilante, por non posuí-lo /d/ o sibilo propio destes fonemas.

a) Subsistema valverdeiro: posúe tres fonemas sibilantes xordos: un palatal /ʃ/ (procedente da con-fusión co seu correlato sonoro /ʒ/), outro interdental /θ/ (procedente dun fonema dorsodental xordo /s/ que á súa vez absorbera o seu correlato sonoro /z/), e un apicoalveolar /s̃/ (procedente da con-fusión co seu correlato sonoro /z̃/). En principio o sistema é idéntico ó do galego común, pero debemos facer algunhas salvidades:

/ʃ/, sempre explosivo, posúe unha realización [ʃ] en [ˈbaʃu] [ˈoʃi], etc., e outra velar [x], semellante ó son castelán en palabras

⁶ González González, M. (1986): "Subsistemas de sibilantes no galego actual", en *Actes du XVIII CILPhR* (Trier, 1986), Ed. Niemeyer, Tübingen, 1991, pp. 531-548.

como [ˈlonxi], [axuˈdal], [ˈxoβis], etc. Esta última realización constitúe de entrada un castellanismo ou leonesismo fonético flagrante (hai falas de León e Zamora nas que se di [xeˈlada], [xaˈnejro], [ˈxato]), xa que é moi difícil explica-la aparición deste alófono por evolución propia da nosa lingua.

/θ/ non pode aparecer nunca en posición implosiva: en implosiva medial a realización é [ʃ] ou [ʒ]: [toˈreʒnu], [traˈsˈtol] ("tractor"); e en implosiva final desaparece: [ˈde], [ˈbe], [ˈkru], [kaˈpa], [feˈli], plurais [ˈdeθiʃ], [ˈbeθiʃ], [ˈkruθiʃ], [kaˈpaθiʃ], [feˈliθiʃ]); isto mesmo é válido para as falas dos outros dous lugares, coa peculiaridade de que os plurais son en mañego e lagarteiro: [ˈdediʃ], [ˈbediʃ], [ˈkrudiʃ], [kaˈpadiʃ], [feˈlidiʃ]. Isto mesmo ocorre no galego de Porto-Zamora (*unha ve, unhas veces*).

Sorpreendentemente temos rexistrados casos esporádicos de seseo ([ˈkiŋsi], [ˈsintu], [fiˈsel] -facer-) do que os falantes son inconscientes; así mesmo, nuns sainetes valverdeiros de primeiros de século a autora, Isabel López Lajas, intentando reproducir-la fala dos campesiños, escribe dous casos claros de ceceo: *cimprir* e *zufrir* que, ou ben son ultracorreccións de falantes que aínda non tiñan moi clara a distinción, ou ben poden ser dous erros. O que está claro é que a distinción /θ/-/s/ non é absolutamente plena: hai casos de confusión que nos fan considera-lo fenómeno distinguidor como moi recente.

/ʃ/ é sempre apicoalveolar, e os únicos fenómenos que o afectan foron unha histórica palatalización: [ˈʃastri], [ʃaˈringa], [ʃaˈβoŋ], [ˈpaʃaru], etc.; ou ben unha palatalización recente provocada pola presenza dun iode: [ˈkojʃa].

b) Subsistema mañego-lagarteiro:

Posúe sibilantes sonoras, se ben a dúbida está en clarificarmos se actualmente son fonemas de seu ou alófonos da confusión xordosonoros na que están triunfando os fonemas xordos. É, cando menos, sorprendente que Valverde, arraiano con Portugal e en contacto permanente por intercambios económicos e relacións humanas, perdesen as sonoras mentres S. Martín e As Ellas as conservaron, alomenos como realizacións.

/ʃ/: Non atopamos ningún caso (isto non quere dicir que non os haxa) de oposición fonolóxica entre /ʃ/ e /ʒ/ e si moitísimos exemplos de enxordecemento e mesmo de dobre realización cos alófonos de /ʃ/: [ʃ] e [ʒ].

*Pronuncia con [ʃ] e [ʒ]: [liˈʃoʒu] ~ [liʒóʒu], [ˈʃenti] ~ [ˈʒenti], [ˈʃuntu] ~ [ˈʒuntu], [ˈʃoβiʃ] ~ [ˈʒoβiʃ]

*Pronuncia só con [ʃ] (enxordecemento): [alej'ʃaw], [ešto'ʃal] (aforrar), [fu'raʃi], etc., nos dous lugares; [lajʃa], [ojsʃi], [ej'kiʃi], [ejtruʃi] só nas Ellas.

Observamos, pois, unha tendencia cara á desonorización que xa constataba Federico de Onís⁷ a primeiros de século

"Puede observarse que la confusión de *x* y *j* es grande y que va ganando terreno la pronunciación sorda"

e refrendaba Viudas Camarasa⁸ hai trece anos

"La palatal fricativa sorda /ʃ/ no tiene su correspondiente sonora como pareja fonológica. No obstante (...) tiene dos alófonos, uno [ʃ̥] sordo, y otro [ʃ̄] sonoro, pero ambos no ejercen rendimiento fonológico con función distintiva".

/ʃ̥/-/ʃ̄/. Viudas Camarasa⁹ achaba en época recente un único caso de rendemento fonolóxico da oposición: /'aša/, do verbo asar, fronte a /'aža/, dun recipiente, manifestando o mesmo autor que o resto das oposicións se neutralizaran ben con pronuncia xorda, ben con sonora; vexamos algúns exemplos:

[pizu] do vb. pisar / vivienda

[pe'ʒal] vb. pesar / pena.

[preša] detida / velocidade.

[paša] vb. pasar / uva.

¿Podemos falar, plenamente, de dous fonemas distintos se só existe un único par de oposición? Na nosa opinión teremos que falar, en vista do camiño que leva o fenómeno, dun arquifonema fricativo apicoalveolar con dúas realizacións principais: [ʃ̥], xorda, e [ʃ̄], sonora.

A sonora pode aparecer en posición explosiva medial de palabra, implosiva medial diante de sonora e implosiva final ante sonora ou vocal:

[až 'maž duž da'jajs], [už 'ojtruž ani'majš]

A xorda aparece en inicial absoluta, explosiva medial, implosiva medial e implosiva final nos casos en que non pode concorre-la sonora.

O que non se dá en ningún caso é a palatalización en posición implosiva, sobre todo en implosiva final, como acontece en portugués. As únicas palatalizacións veñen dadas pola presenza dun iode ou dunha vocal palatal:

[kojža] ~ [kojʒa] (As Ellas), [kwaži] ~ [kwaʒi] (S. Martín)

⁷ *op. cit.*, p. 68.

⁸ *op. cit.*, pp. 60-61.

⁹ *op. cit.*, pp. 62-63.

/0/ e /d/: dixemos antes que non é un auténtico par de sibilantes; antano teriamos no seu lugar unha parella fricativa dorsodental xorda e sonora /s/-/z/ (como aínda temos hoxe nalgúns puntos da Limia galega) procedentes dunha desafricación arcaica. Pois ben, a xorda interdentalizouse -como ocorreu en galego común, valverdeiro, leonés e castelán-, mentres que a sonora se dentalizou; este proceso tamén se rexistra nas mentadas falas limegas.

"A comienzos del siglo XVI ya se generalizaba en muchas regiones de la Península la pronunciación interdental, simplemente fricativa *θ* y *z*: *plaza*, *hacer*. Ambos sonidos se confundieron a partir del siglo XVII en un solo sordo, perdiéndose el sonoro"¹⁰

A verdade é que non estamos certos de se algunhas pronuncias que temos gravadas son verdadeiramente interdentaís sonoras, pero, iso si, a inmensa maioría das realizacións rexistradas son fricativas dentaís sonoras, e non interdentaís. Xa apuntaba Federico de Onís que

"La pronunciación de esta *z* sonora acostumbran a transcribirla con *d*, y realmente es muy difícil distinguirla de la *d* española intervocálica"¹¹

Así, temos: *adeite*, *dagal*, *codér*, *goda*, *dorra*, *redar*, *onde*, *dode*, *trede*, *certeda*, *lado*, *codiña*, *vidiño*, *fido*... etc., á par de: *nacer*, *moza*, *marzo*, *praza*, *morcela*, *coice*, *cear*, *ceo*, *centeo*...

Non obstante hai casos xa de confusión: *focico* ~ *fodico*, *producen* ~ *produden*, etc.

Por último, temos que facer referencia a unha realización que Leite e Krüger¹² rexistraron a primeiros de século. Trátase do son africado prepalatal sonoro que eles transcribiron como *dj* e dos que tomamos estes exemplos:

djinja, *djarro*, *djenti*, *djubú*

Nós, na actualidade só cremos percibir algo semellante ó sonido descrito na palabra [ˈdzindʒa] -nunha soa ocasión e á par da maioritaria [ˈzindʒa]- xa que o resto dos exemplos sempre os oímos como [ˈzaru], [ˈzenti] ~ [ˈfenti], [ˈʃuˈβiu].

¹⁰ Menéndez Pidal, R. *Manual de gramática histórica española*, p. 113.

¹¹ *op. cit.*, p. 67.

¹² Leite (1933), p. 170; Krüger, F. (1925): *Studien zur Lautgeschichte westspanischer Mundarten*, Hamburg, p. 47; Fink, O. (1929): *Studien über die Mundarten der Sierra de Gata*, Hamburg, p. 11.

18. Distribución baixa/baxa

De igual maneira que sucede en falares nororientais galegos, no concello de S. Martín de Trevello a fricativa palatal absorbeu ou non xerou iode:

[baʃal], [kaʃa], [deʃal], [keʒu]

mentres en Valverde alternan formas con e sen iode:

[keʃu] ~ [kešu], [aʔajʃu] ~ [aʔašu], [oʃi],

No lagarteiro das Ellas o normal é que se xere iode ou vocal palatal diante de fricativa palatal:

[ajʃuʔal] (axudar), [iʔoʃiʃ] ~ [iʔoʃiʃ], [iʔenti] ~ [iʔenti]

Como vemos, son tres situacións distintas que podemos resumir do seguinte xeito: en S. Martín non se xerou iode ou absorbeuse; en Valverde -por castellanismo, xa que tamén son frecuentes as pronunciacións [ʔaxu], [kešu], [deʔal], [faʔxa]...- alternan as formas con iode e sen el nas palabras con correspondencia directa co castelán, mentres que nas que non a posúen mantéñense con iode; por último, nas Ellas, supoñemos que por fonética sintáctica, xeneralizouse o iode, mesmo en posición inicial absoluta: [u ʔoʃiʃ] > [u jʔoʃiʃ] > [iʔoʃiʃ].

19. O artigo

O artigo é *o, a, os, as* ([u] en Valverde e As Ellas, e [o] en S. Martín de Trevello). Respecto das contraccións coas preposicións *a, de, con, para, en, por*, vexamos este cadro

	a	con	de	en	para (pa)	por
o	[aw] ~ [o]	[kun u] ~ [kuŋ u] ~ [ko]	[du] ~ [do]	[(i)nu] ~ [iŋ u] ~	[paw] ~ [po]	~ [ʔolu] ~ [ʔulu]
a	[a]	[kun a] ~ [kuŋ a] ~ [kwa] ~ [ka]	[da]	[(i)na] ~ [iŋ a]	[pa]	~ [ʔola] ~ [ʔula]

Quédanos por saber se, efectivamente, existe o alomorfo *lo(s), la(s)*, xa que o -L- de *polu* xa existe na preposición *por* [pol] ~ [pul]. Tras forma verbal rematada en -r é imposible sabelo porque o -r vai ser pronunciado practicamente sempre como [-l]:

[ˈbɛpu de fiˈθel as ˈkoʝʝas ki ˈtiɲa ke fiˈθel ˈoʝʝi pul a miˈpaɲ]

Tras forma verbal rematada en -s non achamos ningunha realización desta segunda forma do artigo, ó igual ca coas partículas *tós* (todos), *máis*, *ambos*, etc.

Agora ben, tanto o artigo O, A, OS, AS coma o pronome O, A, OS, AS teñen unha orixe común e, foneticamente, funcionaron de maneira semellante. Pois ben, si que achámo-la asimilación -S + L -> -L + L -> -L- cando se trata dun pronome O, A, OS, AS:

[num bulu ˈpoʝu ˈleβal ešta ˈnoʝti], [ˈkeru ki nulu ˈtrajaʝ ˈja]

Verbo do chamado artigo indeterminado, o singular é común a todo o val: *un*, *unha*, pero o plural masculino varía entre o valverdeiro, *uns*, e o lagarteiro e mañego, *us*, coexistindo tamén a forma *inhos* nos tres lugares. En canto ás contraccións coas preposicións *con*, *de* e *en*, dígamos que contrae plenamente con *de*, e oscila con *en* e *con* entre a realización velar, e a contracción pura:

[kuɲ ˈũɲa] ~ [ˈkũɲa], [nũɲuʝ] ~ [i ˈnũɲuʝ] ~ [in ˈũɲuʝ]

20. O substantivo

En canto ó xénero debemos sinalar que coincide nos mesmos casos có galego e mailo portugués fronte ó castelán: *o sal*, *o leite*, *o mel*, *o lume*, *o coice*, *o narí...* etc., se ben os castellanismos de xénero tamén son moi abundantes: *a sangre*, *a labor*, etc.

Para a formación do plural véxanse os puntos 9.2 (plural dos nomes rematados en -l) e 10.2 (plural dos nomes rematados en -n).

21. O pronome persoal tónico

NÚMERO	PERS. E Xº	SUXEITO	FORMAS OBLICUAS	
Singular	1ª	ei	LIBRES mi ti	LIGADAS comigo contigo
	2ª Cortesía	tu	vós	
	3ª		el, ela	
Plural	4ª		nós	
	5ª e Cortesía		vós	
	6ª		eles, elas	

É necesario facer unhas breves puntualizacións:

a) Suxeito *ei*, forma oblicua libre *mi* (arcaica) e ligada *comigo* ou *coimigo*.

b) Suxeito *tu*, coma o galego do centro-sur e oriental, forma etimolóxica.

c) Forma de cortesía *Vós*, ó igual que aínda teñen hoxe algunhas falas de Fisterra.

d) A preposición *en* pode contraer ou non cos pronomes de terceira persoa: [iŋ'elas] ~ ['nelas] ~ [i'nelas].

e) Formas analíticas: *con nós*, *con vós*.

22. O pronome persoal átono

NÚMERO	PERSOA E XÉNERO	NON REFLEXIVO		REFLEXIVO
		DATIVO	ACUSATIVO	
Singular	1ª	me		
	2ª	te		
	3ª masc. 3ª femi.	le	o (~lo) a (~la)	se
	4ª	mos		
Plural	5ª	vos		
	6ª masc. 6ª femi.	les	os (~ los) as (~ las)	se

Chama poderosamente a atención o teísmo (inexistencia da forma *che* de dativo de P2) e o seu correlato tampouco palatalizado de P3: *le*, *les*; isto ocorre exactamente igual no galego-zamorano e nalgúns falas do nordeste portugués onde non se deu palatalización ningunha dos dativos *te* e *le* > *che* e *lle*¹³. Consecuentemente, as contraccións cos acusativos de P3 dará as formas: *to(s)*, *ta(s)*, *lo(s)*, *la(s)*:

¿quen la escondi a tei primo? Quero que to teña feito pá miñán.

Isto provoca un grave problema de homofonía e homografía entre algunha destas contraccións e os alomorfos *-lo(s)*, *-la(s)* dos pronomes *o(s)*, *a(s)*. Por exemplo:

Veño pa matalo = veño para matalo ou veño para matarllo

¹³ Leite negou a galegitude destas falas por careceren da forma pronominal de P2 dativa *che*. Por outra banda, unha palatalización semellante á que tivo lugar en galego (*te* + *o* > *tjo* > *cho*) ocorre nestas falas coa forma de respecto "Tío", que é palatalizada: "Cho Peiro" (Tío Pedro), "Cha María" (Tía María).

Cómpre dicir tamén que o pronome de P6, *lles*, cando contrae cos de acusativo, *o(s)*, *a(s)*, presenta as mesmas formas có P3: *lo(s)*, *la(s)*. Os pronomes de P1, P4 e P5 funcionan neste caso coma o galego común: *mo(s)*, *ma(s)*, *nolo(s)*, *nola(s)*, *volos(s)*, *vola(s)*.

23. A proclise do pronome persoal átono

Arredándose do galego, portugués e astur-leonés, e acaroándose ó castelán, brasileiro e -relativamente- ó galego medieval, o pronome persoal átono na lingua do val do río Ellas si pode comezar unha frase e, de feito, a proclise é total agás nos casos xa sabidos de enclise tras forma verbal imperativa, etc., é dicir, tal como o fai o castelán e o brasileiro:

Me chamo Carlos; se parece mutu a sei paire; nós mos lavamos no río; levantei-vos dunha ve que ia é tarde; prepareivos pa sér (saír)... etc.

23. Os demostrativos

PROX.	NUM.	MASCULINO	FEMININO	NEUTRO
I	S P	(aqu)este (aqu)estes	(aqu)esta (aqu)estas	(aqu)isto
II	S P	(aqu)ese (aqu)escs	(aqu)esa (aqu)esas	(aqu)iso
III	S P	aquel aqueles	aquela aquelas	aquilo

A lingua do val posúe o paradigma co neutro hipercharacterizado común co portugués e con algunhas áreas galegas.

Non é estraño escoita-las formas arcaicas *aqueste*, *aquese...* etc., en boca de persoas de idade.

Para as contraccións con *de* e *en* lémbrese o xa dito para os pronomes persoais e artigos; en canto á preposición *con*, temos rexistrados casos de contracción plena con demostrativos á par da solución, máis normal, da non contracción:

[kuŋ a'kela] ~ [kwa'kela], [kuŋ 'estis] ~ ['kwestis]

24. Os posesivos

PERSONA	MASCULINO	FEMININO
1ª	mei(s)	miña(s)
2ª	tei(s)	túa(s)
3ª	sei(s)	súa(s)
4ª	noso(s)	nosa(s)
5ª	voso(s)	vosa(s)
6ª	sei(s)	súa(s)

Son características as formas masculinas co ditongo *-ei* (<-eu). Cómpre destacar tamén que o posesivo vai sempre precedido do artigo, agás nos mesmos casos en que no galego non aparece ou é optativo.

25. Os numerais

Son os propios do galego e do portugués, con dobre forma de xénero en *dois-dúas* (ou *dois-dus* en falantes das Ellas, supomos que por analoxía con *ducentos* ou *dudentos*), e as formas *dezAseis*, *dezAsete*, *dezAoito*, *dezAnove* (ou *dedAseis*, *dedAsete*...) formadas sobre DEC + AC + SEX... etc.

Ó igual que ocorre en Galicia, a única forma na fala do pobo é *ochenta*, no canto da lexítima *oitenta*.

Nos partitivos a forma *meio* non ten que ver coa homónima portuguesa con terminación *-eio*, senón que é debida á caída do *-d-*.

26. O verbo

Este punto merecería un artigo de seu, xa que é no verbo onde se presentan as maiores peculiaridades desta fala, xunto tamén coas máis graves interferencias (ou resultados-cruces) entre galego, portugués, leonés e castelán. Daremos simplemente algunhas pinceladas moi significativas e, como apéndice, incluiremos algún paradigma verbal irregular realmente senlleiro.

26.1. Existencia do verbo *haber* como auxiliar, ó igual que ocorre en castelán e, en menor medida, no portugués actual e no galego medieval. É moi probable que sexa un castelanismo que predeu doadamente debido a que existían xa unhas formas arcaicas, unha base,

propicias para a súa adopción plena. Non temos estudiado se a diferenza que fai o castelán entre *llegué* / *he llegado* se dá exactamente igual entre o *chegí* / *he chegado* destas falas.

26.2. A P3 dos perfectos fortes remata en -o, ó igual có galego e en oposición ó portugués que o fai en -e:

el truxo / *ele trouxe*, *el dixo* / *ele disse*, *el tuvo* / *ele teve*.

26.3. Os perfectos fracos da CII e CIII e os perfectos fortes non presentan sufixo -N na P1 dos perfectos de indicativo, exactamente como ocorreu no galego de Zamora, falas do leste de Ourense e Ancares de León, xunto co portugués:

ei comí, *ei viví*, *ei deixí*, *ei truxi*, *ei dixi*, *ei queí* (caín)...

26.4. O SNP das P1 dos perfectos da CI remata en -í, analoxicamente ós SNP P1 dos perfectos das CII e CIII:

ei cantí, *ei cheguí*, *ei mirí*, *ei falí*, *ei pensí*, *ei aparquí*...

Un proceso semellante é o que ten lugar en Galicia con falas da Arousa (eu *cantín*, eu *cheguín*, eu *mirín*...).

26.5. Distribución *colleu* ~ *collei* / *partiu* ~ *partí*: mantemento da vocal temática - este é o único caso en que se pode mante-lo ditongo *eu* (en coexistencia con *ei*). Na CII, *comeu*, *bebeu*, *apareceu*, teñen lugar en Valverde convivindo con *comei*, *bebei*, *aparecei*, que son as formas normais en S. Martín e As Ellas. Na CIII alternan tamén as formas *viviú*, *partiu*, *serviú*, *oibiú*, xunto a *viví*, *partí*, *serví*, *oiví*, predominando estas últimas en Valverde.

26.6. Acentuación non etimolóxica nas P4 e P5 do imperfecto de indicativo, condicional e imperfecto de subxuntivo: *cantábamos*, *comíamos*, *vivíamos*, *cantaríamos*, *cantáramos*, *cantásemos*...

Nos verbos irregulares estas alternancias de acentuación ocorren con frecuencia: *séiramos-seiramos* (saíramos), gañando terreo a acentuación non etimolóxica: *feíamos*, *feiais*, *feían* (facíamos, faciades, facían), *seimos*, *seistes* (saímos, saístes), etc., etc.

26.7. Non alternancia da vocal radical tónica (u/ , e i/ /e) do presente de indicativo de verbos da CIII:

subo, *subes*, *sube*, *subimos*, *subís*, *suben*
sinto, *sintes*, *sinte*, *sintimos*, *sintís*, *sinten*

26.8. A vocal temática das P2 dos perfectos fracos da CII é, antietimoloxicamente, *e*, ó igual cás falas galegas occidentais e o portugués:

tu comeste(s), tu apareceste(s), tu volveste(s)

26.9. O SNP das P2 dos perfectos fortes e fracos é *-ste(s)*, sen palatalizar como nalgunha das falas galegas:

tu chegaste(s), tu colleste(s), tu durmiste(s)

Isto ocorre tamén en boa parte da costa occidental galega e nas falas portuguesas. Normalmente é pronunciado co *-s* final analóxico das P2, polo que coincide totalmente coa P5: *tu chegastes, vós chegastes*.

26.10. O SNP ds P5, agás os perfectos, remata en *-is*, como xa vimos no punto 14.b): *sois, dis* (ides), *vereis, cantais, chegabais...* coincidindo daquela coas falas orientais galegas e mais coas portuguesas.

26.11. A vocal temática das P4 e P5 dos perfectos da CII é *e*, afastándose así do castelán e asemellándose ás solucións galega e portuguesa:

Ei como, tu comes, el come, *nós comemos*, vós comeis, eles comen

Ei comí, tu comestes, el comei, *n. comemos*, v. comestes, eles comeran

26.12. O SNP das P6 dos perfectos de indicativo é *-ran* coma no portugués:

chegaran, comeran, partiran (chegaron, comeron, partiron)

Nas Ellas e San Martín de Trevello, na CI, a vocal temática e o SNP mudan a *-orin*, como ocorre en falas veciñas de orixe leonesa:

chegorin, deixorin, cantorin (chegaron, deixaron, cantaron)

Vexamos algúns paradigmas un tanto especiais:

Vb. Quer (caer) Pret. perf.	Vb. Ser (saír) Pres. Ind. Pluscuamp. Ind.	Vb. Trer (traer)	
ei queí tu queístes el queio n. queimos v. queistes e. queiran	ei saio tu saes el sae n. seimos semos v. seis e. saen saien SMT AE VF	ei truxera tu truxeras el truxera n. truxéramos v. truxeris e. truxeran	treira treiras treira tréiramos tréirais treiran VF
Vb. Dicer ~ ider/ir Pres. Ind.	Vb. Vir Pret. Perf.	Vb. Ficer ~ Fer Pres. Indic.	
ei digo digo tu dices dides el di dide n. dicemos idimos ~ idemos v. diceis idís e. dicen diden VF AE SMT	ei viñe tu viñestes el viño n. viñemos v. viñestes e. viñeran	ei faio ~ fago tu fas ~ fais el fai n. ficemos v. ficéis e. facen	fago fais fai feimos feis fain ~ faien VF AE SMT

Resumíndomos esquematicamente o exposto ata agora, as falas do val do río Ellas afástanse do dominio lingüístico leonés e, malia algunhas semellanzas propias de fala arraiana, adscribíense ó dominio lingüístico dos romances ibéricos occidentais, é dicir, galego e portugués, xa que, diacronicamente, a súa orixe reside nas repoboacións destes lugares con colonos galegos.

Fenómenos como a non ditongación do *É* e do *Ó* latinos, a caída do -N- e do -L- intervocálicos latinos nas voces patrimoniais, a non palatalización de L- e N-, as evolucións de -NN- e -LL-, etc., son trazos lingüísticos que o afastan definitivamente do astur-leonés; outros fenómenos como o resultado /tʃ/ dos grupos latinos PL-, FL-, KL-, o mantemento do F- (aspirado en tódalas falas veciñas, astur-leonesas e castelás, dentro do estado español), os ditongos decrecentes, etc., etc. se ben non son exclusivos do galego e do portugués, si que son característicos na xeneralidade das súas falas.

Pola ausencia de forma propia para pronome persoal dativo de P2 (teísmo), terminación de P5 dos perfectos verbais en -STES, ditongo OI no canto de OU (*dois, coisa, toiro...*), ausencia de -N nas P1 dos perfectos da CII e CIII (*comí, viví*), polo SNP das P6 dos perfectos (*colleran, cantaran, viviran*), estas falas aproxímanse ó portugués e afástanse do galego común -sen embargo a case totalidade destes fenómenos viven en distintas falas galegas- polo que habería quen se

inclinase a pensar que, dentro das falas galego-portuguesas, é máis portuguesa ca galega.

Non obstante, debemos ter sempre moi presentes un bo listado de fenómenos lingüísticos, tanto fonolóxicos coma morfolóxicos e léxicos, que decantan a adscrición destas falas cara ó galego: existencia dos fonemas /ɲ/ e /tʃ/, vocalismo oral, ausencia do fonema labiodental sonoro /v/, P3 dos perfectos fortes rematados en -o (*dixo, fixo ~ fido*), non palatalización do -s, práctica inexistencia de fonemas sibilantes sonoros, terminacións -eo, -ea; plurais tipo *cancións ~ canciós*; resultados tipo *mañán, man, serán...* etc., etc.

Son, en resumo, falas cunha compoñente galega moi importante, á que se lle engaden ou sobrepoñen distintos fenómenos comúns co portugués, co castelán e, en menor medida, co astur-leonés; e, asemade, son falas cun forte xorne arcaizante (*o mu, a múa, estoxar -aforrar-*, etc.) que tamén tiveron evolución de seu debido ó illamento secular ó que estiveron sometidas. Isto que vimos de afirmar coidamos que sería doadamente corroborado por un estudio profundo do léxico e unha investigación rigorosa da gramática das falas "galegas" do val do Ellas.